

CZU: 712.03:712.4

ROLUL GRĂDINILOR MĂNĂSTIREȘTI ÎN ARHITECTURA PEISAJERĂ*Natalia CIUBUC, Natalia ONICA**Universitatea de Stat din Moldova*

Sunt prezentate rezultatele unui studiu al modalităților de amenajare a mănăstirilor, al istoricului apariției, rolului, funcțiilor și principiilor de amenajare a grădinilor mănăstirești, precum și al modalităților de încadrare a grădinilor mănăstirești în lanșafatul modern.

Cuvinte-cheie: *design de lanșaft, grădini mănăstirești, plante ornamentale, amenajarea spațiilor verzi.*

THE ROLE OF THE MONASTIC GARDENS IN THE LANDSCAPING ARCHITECTURE

The results of a study on the ways of setting up the monasteries, the history, the role, the functions and the principles of the monastery gardens arrangement are presented, as well as the ways of introducing the "monastery gardens" in the modern landscape.

Keywords: *landscape design, monastery gardens, ornamental plants, landscaping.*

Introducere

Grădina reprezintă un mod special de organizare a spațiului, pentru că aici oamenii interacționează cu natura, pe care o transformă în funcție de anumite concepte sau cerințe. Fiind în mare măsură o creație a mâinilor omului, grădina ocupă un fel de poziție intermediară între „natură” și „cultură”. Începând cu secolul al IX-lea, în Europa medievală are loc delimitarea grădinilor în grădini monastice și urbane [1,2]. Mănăstirile erau importante centre religioase, loc de meditație și de muncă academică, erau centre de știință și artă. Din punct de vedere istoric, mănăstirile au avut nu doar un rol spiritual, ci și de cetăți – adăposturi, fiind edificate, de regulă, pe dealuri și locuri greu accesibile.

Principii de amenajate a grădinilor mănăstirești medievale

Curtea cu grădină era unul dintre centrele vieții mănăstirii. Aici călugării își petreceau timpul în rugăciune, își ispășeau ascultarea cei care se recuperau după boală sau cei care erau incapabili să muncească mult, tot aici erau îngropați morții. Grădina mănăstirească este percepută ca o imagine a paradisului pe pământ. Această formulă se referă și la munca agricolă: o persoană nu ar trebui să muncească aici din greu, ci doar să protejeze paradisul, să-l păstreze conștiincios pentru el și descendenții săi. Fiind relativ protejate de distrugere în timpul numeroaselor războaie medievale și conflicte civile, ele au devenit centre în care a fost păstrată arta grădinăritului și chiar dezvoltată, stabilindu-se principii de amenajare tipice lor. Grădinile erau folosite pentru cultivarea plantelor medicinale destinate spitalelor din mănăstiri. Tot aici se cultivau plantele utilizate pentru a decora manuscrisele și a colora țesăturile. Aici erau cultivate chiar și unele plante toxice. Din cauza salubrității nesatisfăcătoare, orașele acelor timpuri erau pline de mirosuri grele, iar ierburile parfumate din grădină erau un suflu de aer proaspăt. Plantele exotice aduse de cruciați, în special trandafirii, au început să fie cultivate pe scară largă anume în grădinile mănăstirești din Europa. În perioada medievală doar grădinile mănăstirești se caracterizau prin unitate structurală și încadrare în peisajul înconjurător. Grădina este prezentă în numeroase surse medievale: documente, cronici, opere de artă. Printre cele mai cunoscute grădini mănăstirești medievale sunt: Mont-Saint-Michel (Franța), Saint-Odile (Franța), Abația Pankonhalma (Ungaria), Saint - Gallen (Suedia) [3].

Symbolismul grădinii mănăstirești este legat, în primul rând, de Edenul biblic. Similitudinea paradisului și a grădinii a fost determinată de termenul *paradisus*, care derivă de la *παράδεισος* din greaca antică. Limba greacă veche a împrumutat acest termen din persană („*paridaida*“ - «parc, grădină» – ce este împrumut), care, la rândul său, a venit din sumeriană și a fost folosit pentru a desemna un pământ fertil, care s-a uscat și a devenit sterp [4].

Prototip pentru Eden ar putea fi vechile grădini orientale. O valoare deosebită în vechiul Orient, iar mai târziu în tradiția creștină, aveau grădinile care aveau propria sursă de apă, deoarece erau complet autonome. În parte din acest motiv, Biblia accentuează în mod special prezența în Paradis a râului sau a oricărei alte surse

folosite pentru irigare. Acest motiv apare în mod repetat în textele medievale, unde izvorul devine simbol al vieții veșnice [5].

De regulă, călugării amenajau grădinile în conformitate cu un plan strict, deși adaptau aranjamentele la condițiile existente. Grădina era inclusă în organizarea generală a mănăstirii, era parte naturală a ansamblului său arhitectural. Spațiul limitat a determinat dimensiunea redusă a grădinilor mănăstirești. Ele erau caracterizate printr-o dispunere dreptunghiulară a curților interioare, închise de „lumea păcătoasă” din jur. Detașarea de lumea exterioară personifică paradisul pe pământ și delimitarea lui de tot ceea ce este păcătos. Aschetismul religios definește un minimalism în elementele de amenajare a grădinilor monahale. Elementul de bază sunt cărările, care împart teritoriul fie în cruce, fie în diagonală. La intersecția cărărilor trebuia să fie neapărat o mică fântână, un havuz, un pom fructifer sau un pat de flori cu trandafiri sau crini. Bazinul acvatic era folosit pentru a bea, a iriga grădina sau a crește pește pentru hrana călugărilor. Pentru a economisi spațiul, arborii și arbuștii erau amplasați de-a lungul pereților. A fost semnificativ redus și asortimentul de plante utilizate în amenajări (până la circa 90 de specii, în comparație cu 1000 de specii cultivate în Roma Antică), prioritare fiind plantele medicinale sau arome [6].

Sculptura este absentă sau minimă, însă, deoarece creștinismul nu interzice reprezentarea animalelor și a oamenilor, în grădinile mănăstirești puteau fi văzute harpii, grifoni, păsări, imagini cu scene biblice. În colțurile mai retrase erau amplasate, de regulă, chioșcuri, rotonde, bănci și chiar grote. Un element distinctiv al acestui tip de arhitectură peisajeră este labirintul format din arbuști tunși, pe un fundal de iarbă, simbolizând rătăcirea sufletului omenesc în calea cunoașterii lui Dumnezeu. Altă caracteristică indispensabilă a paradisului pe pământ era satisfacerea tuturor simțurilor: bucurie nu doar pentru ochi, dar și pentru auz, miros, gust, atingere. Florile umpleau paradisul cu culori și parfum. Fructele serveau nu doar ca ornament, de rând cu florile, dar și încântau gustul. Păsările nu doar că umpleau grădina cu cântece, ci și o împodobeau cu aspectul lor colorat. Păunii erau destul de comuni în grădinile medievale, inclusiv în cele mănăstirești [7,8].

În general, grădina era prezentă în patru ipostaze. În primul rând, curtea interioară (*claustrum*), înconjurată de clădiri, prezentând un spațiu deschis acoperit cu iarbă, în centrul căruia creștea un copac – arborele cunoașterii. În al doilea rând, grădina cu plante arome, locul unde erau cultivate plante arome și medicinale (*herbularius*), amplasată de regulă în colțul de nord-vest al mănăstirii, în apropiere de chelia doctorului. În al treilea rând, grădina alimentară (*hortus*), care era localizată în partea de sud-vest, și, în cele din urmă, o livadă, în apropierea căreia se amplasa cimitirul [9].

Călugării din secole XI-XII, vedeau în natură nu doar partea practică, dar și un sens simbolic, strâns legat de idealurile și valorile lor. Fiecare detaliu din grădinile mănăstirii avea o valoare simbolică, pentru a reaminti călugărilor fundamentele divine și virtuțile creștine. Astfel, împărțirea grădinii cu ajutorul cărărilor perpendiculare simboliza crucifixul – simbol al purificării, iar fântâna din centru era simbol al credinței și harului Dumnezeiesc. Erau cultivate, de regulă, acele plante, care, pe lângă beneficiile practice, mai erau și simboluri ale virtuții. De exemplu, fructele și ramurile migdalului erau simbol al purității Fecioarei Maria, piersicile simbolizau tăcerea și virtutea, castanele, ale căror fructe în pofida tegumentului înțepător sunt inofensive, erau simbol al purității și castității, rezistenței în fața tentațiilor fizice, lăcrămiarele simbolizau suferința, aquileghia – sfântul duh. Semnificația simbolică nu doar că nu era inferioară celei practice, dar uneori chiar predominau asupra ei. Exemplul cel mai reprezentativ sunt trandafirii și crinii, simboluri ai purității și castității, astfel devenind elemente indispensabile grădinii [10]. Trandafirul roșu simboliza sângele vărsat de Hristos și alți mucenici, trandafirul alb sau crinul erau întruchipări ale Fecioarei Maria. Crinii de asemenea erau simbol al celor drepte. Toporașii erau simbol al smereniei și aveau o deosebită importanță pentru călugări. În general, trandafirii, crinii și toporașii erau cele mai importante dintre flori. În plan spiritual ele o reprezintă pe Fecioara Maria, sf. Ioan și Hristos: „crinul – virginitatea, toporașul – smerenia și trandafirul – dragostea”. Importantă rămâne a fi și funcția estetică a acestor flori: frumusețea lor a fost mult apreciată de călugări. Unele plante au dobândit semnificație ca simbol al ispășirii păcatelor și al luptei cu diavolul, iar proprietățile lor vindecătoare pentru trup erau simbol al vindecării pe care credința putea să o aducă sufletului [11].

Datorită teritoriului limitat, grădinile îndeplineau nu doar rol ornamental, simbolic, dar și utilitar. Conceptul principal al acestor grădini era determinat de ideea că ceea ce este util este și frumos, iar inutilul nu poate fi frumos. Pentru consumul curent erau amenajate grădini de legume, unde erau cultivați napi, păstârnacul, fasolea și alte fabacee, ceapa, limba-mielului, urzicile. De asemenea, erau cultivate și unele plante medicinale și ierburi arome: chimenul, foeniculul, tătăneasa, pătrunjelul, piretrumul, coada-

șoricelului, salvia, levănțica, menta ș.a. Din fructe se cultivau prunele, merele, migdalele, strugurii, castanele, smochinele, alunele de pădure, perele, nucile, dudulele, agrișele, fragii ș.a [12]. Adesea, în grădina mănăstirii era realizat un mic iaz, unde erau crescuți peștii pentru zilele de post.

Grădinile mănăstirești în general au servit drept sursă de inspirație pentru următoarele perioade istorice. Una dintre cele mai vestite grădini europene, inspirate din tradițiile grădinilor mănăstirești, sunt grădinile Villandri din Franța.

Arhitectura peisajeră a mănăstirilor din Republica Moldova

Arhitectura peisajeră nu a cunoscut, din păcate, pe teritoriul Moldovei o dezvoltare la fel de spectaculoasă. Primele informații despre complexe monastice din Moldova istorică încep să apară abia odată cu sfârșitul sec. XIV și denotă dezvoltarea lor în spiritul tradițiilor bizantino-balcanice, ca spațiu sacral – „lăcașul Domnului”. Mănăstirile basarabene se caracterizează printr-o legătură armonioasă cu cadrul natural și depind în mare parte de relieful terenului unde se află mănăstirea. Deseori, o alee centrală, rectilinie, asigură legătura dintre poarta de acces și principalul locaș de cult. Planimetria curții principale determină amplasarea construcțiilor mănăstirești în careu, în formă de „П”, sau în formă de „Г”, în formă liniară sau, mai rar, neregulată. Arhitectura peisajeră se bazează pe o arhitectură bine gândită, cu încadrarea grupurilor de arbori și arbuști cu calități ornamentale, a terenurilor deschise, teraselor înverzite, cu alei secundare și cărărușe șerpuitoare, ronduri cu flori. Se observă tendința de a integra edificiile mănăstirești în peisajul înconjurător, prin accentuarea caracterului specific al acestuia, fiind evidențiate particularitățile de relief cu încadrarea surselor de apă – atât naturale, cât și artificiale. Spre deosebire de grădinile mănăstirești medievale, în mănăstirile noastre stilul geometric de amenajare se îmbină armonios cu cel peisajer, pitoresc. Sunt luate în considerare toate punctele de observare, interacțiunea construcției cu vegetația existentă, scara arhitecturală, legăturile vizuale între componentele ansamblului. Deseori, curțile mănăstirești erau plantate atât cu arbori decorativi, cât și fructiferi. Printre elementele ornamentale se numără pavilioanele, chioșcurile, galeriile și scările deschise. La fel ca și în tradiția europeană, arhitectura peisajeră a complexurilor monastice a servit ca sursă de inspirație parcurilor și conacelor din Basarabia [13].

Modalități de încadrare a grădinilor mănăstirești în peisajul modern

Deoarece principalele caracteristici ale grădinilor mănăstirești sunt izolarea, contemplarea, liniștea și utilitarismul, ele sunt perfecte ca model de amenajare a grădinilor rezidențiale. Acest tip de grădini permite încadrarea diferitelor piese acvatice – cascade, bazine, fântâni, havuzuri, precum și a formelor arhitecturale mici – pavilioane, foioșoare, arcade ș.a. Cultivarea fructelor și legumelor era destul de răspândită în grădinile mănăstirii; astfel, încadrarea grădinii alimentare se face organic și firesc. Pe lângă pomii fructiferi, este binevenită plantarea viței de vie, a legumelor, plantelor medicinale și ornamentale în plantații mixte. Deși grădina monahală este limitată în utilizarea elementelor decorative, ea se caracterizează printr-o armonizare a elementelor create de om cu mediul natural.

Pentru a concepe o grădină în stil mănăstiresc, se va acorda atenție deosebită locului în care va fi creată grădina – ea va fi de formă dreptunghiulară, pătrată sau sub forma unei cruci, și va fi încadrată de ziduri sau de un gard verde. Structura grădinii ar trebui să fie regulată: toate liniile trebuie să fie rectilinii, intersecțiile se vor face sub unghiuri drepte. În punctul de intersecție a căilor se vor planta pomi fructiferi, trandafiri pe picior sau se va amplasa un havuz. Se vor realiza paturi de flori, se vor planta în aliniamente arbuști și plante medicinale și aromate. În Evul Mediu, în grădinile mănăstirești erau cultivate în special plante medicinale și etero-oleaginoase, însă, în vremea noastră, când se creează o grădină în acest stil, este posibilă extinderea diversității speciilor de plante. Deoarece grădinile în stilul monastic sunt decorate minimalist, formele arhitecturale mici se vor limita doar la havuzuri și bănci. Sculpturile sunt excluse, dar dacă sunt prezente, reprezintă în mare parte eroi biblici.

Grădinile mănăstirești au îmbogățit semnificativ istoria și arta grădinăritului și reprezintă în continuare sursă de inspirație pentru arhitectura peisajeră modernă.

Referințe:

1. VIȘOIU, D. *Evoluția artei grădinilor și parcurilor*. Timișoara: Mirton, 2004.
2. ILIESCU, A.-F. *Arhitectură peisajeră*. București: Ceres, 2003.
3. МЕЛЬНИК, А.Г. К семантике монастырского сада. В: *Памятники культуры. Новые открытия*. Москва, 1994, с.517-518.

4. Ibidem.
5. VIȘOIU, D. *Evoluția artei grădinilor și parcurilor*. Timișoara: Mirton, 2004.
6. МЕЛЬНИК, А.Г. К семантике монастырского сада. В: *Памятники культуры. Новые открытия*. Москва, 1994, с.517-518.
7. VIȘOIU, D. *Evoluția artei grădinilor și parcurilor*. Timișoara: Mirton, 2004.
8. МЕЛЬНИК, А.Г. К семантике монастырского сада. В: *Памятники культуры. Новые открытия*. Москва, 1994, с.517-518.
9. ЕФРЕМОВА, Ю.А. Символика монастырского средневекового сада (на примере раннецистерцианской традиции). В: *Диалог со временем*, 2012, вып.40, с.160-172.
10. BONTEMPS, M., MESSEGUE, M. *Secretele plantelor*. București: Venus, 1996.
11. ЕФРЕМОВА, Ю.А. Символика монастырского средневекового сада (на примере раннецистерцианской традиции). В: *Диалог со временем*, 2012, вып.40, с.160-172.
12. Ibidem.
13. EȘANU, A., ADAUGE, M. et al. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013. 800 p. ISBN 987-9975-4389-2-6

Date despre autori:

Natalia CIUBUC, doctor în biologie, lector universitar, Facultatea de Biologie și Pedologie, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: ciubucsm@gmail.com

Natalia ONICA, masterandă, Facultatea de Biologie și Pedologie, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: onica_natasha@mail.ru

Prezentat la 15.05.2018